

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2016/7

KUTADGU BİLİG ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Some Thoughts On Researches of Kutadgu Bilig

Zeki KAYMAZ*

Özet

Kutadgu Bilig hakkında 1825 yılında yayımlanan ilk yazıdan bu yana 190 yılı aşan bir süre geçmiştir. İlk yayımdan bu yana Kutadgu Bilig'i farklı yönlerden ele alan pek çok çalışma yapılmış; sonuçta Reşit Rahmeti Arat'ın metin, çeviri ve indeks yayımlarıyla da günümüzdeki araştırmaların bilimsel ortamı hazırlanmıştır.

Makalede önce Türk dili tarihi ve Türk edebiyatı açısından Kutadgu Bilig'in yerine kısaca değinilmiş, daha sonra Kutadgu Bilig'in metin yayınında gelinen son noktada neler yapılabileceği tartışılmıştır. Yazının sonunda ise önceki çalışmalar ve söylenenler ışığında bundan sonraki çalışmalarda nelerin gündeme getirilmesi gerektiği konusunda öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hacip, Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig, Türk dili tarihi, Kâşgar

Abstract

Since the first text of Kutadgu Bilig was published in 1825, another period of 190 years has passed by, and numerous studies have been performed on different aspects. The text, translation, and index made by Rashid Rahmeti Arat has provided the scientific basis for current research on the book.

In this article, Kutadgu Bilig was briefly summarized in terms of Turkish language history and Turkish literature. Then, at the end, it discussed what can be done with Kutadgu Bilig's text. The article also pointed out that there are some suggestions about what should be brought forward to the further research of the text, in the light of previous researches and proposals.

Keywords: Yusuf Has Hacip, Rashid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig, History of Turkish Language, Kasghar.

*Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir-TÜRKİYE, E-posta: zeki.kaymaz@ege.edu.tr.

bilig bil kişi bol bedütgil özüñ

ya yılki atanğıl kişide yıra [KB. 6611]

0.Giriş

Kutadgu Bilig, Türklerin Karahanlılar döneminde yazılan ilk İslâmi eseridir. Anlatılanlara göre Karahanlılarda İslâmiyet, Abdülkerim Satuk Buğra Karahan zamanında 932’de kabul edilmiştir. Bu kabulde Kâşgar’a sığınmış olan Sâsânlı prens Nasr’ın etkisi büyüktür. Karahanlı devletinin önemli kültür merkezleri *Semer kand*, *Buhara*, *Fârâb* (Otrar), *Şâş* (Taşkent), *Balasagun* ile *Kâşgar*’dı. İşte yeni bir kültür gelişmesi döneminin ana çığırını açan iki büyük Türk düşünürünün Kâşgarlı Mahmut’la Balasagunlu Yûsuf Has Hâcip’in eserlerini Kâşgar’da yazmaları bir tesâdüf değildi. K. Mahmut, XI. yüzyılda Türk halk edebiyatı ürünleriyle canlı Türk ağızlarına âit malzemeyi toplayarak Türk kültürünü ve dilini Araplara tanıtmayı amaç edinmiş; Yûsuf Has Hâcip ise yaşadığı devrin edebi Türkçesini manzum olarak işleyerek bütün Türk dünyası için “klâsik bir dil” ortaya koymayı hedef edinmiştir. A. Caferoğlu, Türk Dili Tarihi adlı eserinde dilin “iç tarihi” nden ve “dilin dış tarihi” nden söz eder. Buna göre dilin iç tarihi, bizzat dilin gramer gelişmesi ile uğraşır; dilin dış tarihi ise dili daha çok etnolojik yönden araştırmaya çalışır. (Caferoğlu 1974:2) Caferoğlu’nun tanımı ışığında baktığımızda ve değerlendirdiğimizde Kâşgarlı Mahmut, *Dîvânu Lugâti’t Türk*’te millî yapısının dış kısmı ile ilgilenmiş; Yûsuf Has Hâcip ise millî yapının iç kısmı üzerinde durmuştur. Sonuçta her ikisi de aynı malzeme üzerinde farklı cephelerde çalışarak birbirlerini tamamlamışlardır.

XI. yüzyılın en büyük ve klâsik edebî ürünü olan ve *Buğra Han tilinçe* yazıldığı açıklanan Kutadgu Bilig, yalın Türkçesiyle geniş Türk ülkelerinde sevilerek okunmuş ve el üstünde tutulmuştur. Bunu, eserin çeşitli adlarla adlandırılmasından kolaylıkla anlayabilmekteyiz: Bu esere Çinliler “*Edebü’l-Mülûk*”; Maçinliler “*Âyinü’l-Memleke*”, “*Enîsü’l-Memâlik* ve *Eminü’l-Memleke*”; Maşrıklılar “*Ziyetü’l- Ümerâ*”; İranlılar “*Şehnâme-i Türkî*”, “*Pendnâme-i Mülûk*”; Turanlılar ise “*Kutadgu Bilig*” adını vermişlerdir.

Kutadgu Bilig, Türk edebiyatına gerçekten çığır açan eserlerden birisidir. Yûsuf Has Hâcip, bu eserle Türk edebiyatında nazım edebiyatının temelini atmıştır. Aynı görevi XV. yüzyılda Ali Şir Nevâyî’nin Çağatay edebiyatının oluşmasında tekrar üstlendiğini görürüz.

Yûsuf Has Hâcip’in 1019 yılında doğduğu kabul edilmektedir. Hangi âileye mensup olduğu, nasıl bir eğitim aldığı, Kutadgu Bilig’den başka eseri olup olmadığı hakkında bilgi sahibi olmadığımız Yûsuf Has Hâcip, eserini Kâşgar’da yazdıktan sonra zamanın hükümdarı Tavgaç Buğra Kara Han Ebû Ali Hasan bin Arslan’a 1069/1070’te sunmuş, Han’da kendisine Has Hâciplik (tayanu) rütbesini vermiştir. Manzum mukaddimede bu hadise şöyle anlatılır:

barusın bitirmiş yetürmiş nizam	ağırlamış artık öküş hil’ati
bu kaşgar ilinde koşulmuş tamam	kalemniñ hakı tip ukuş hürmeti
melikniñ öjinde okımış munı	bu has hacib atın tegürmiş muña
bu tavgaç kara buğra hanlar hanı	munı bu öziñe yağutmuş yana

[KB.59-62]

1.Kutadgu Bilig’in Yayınlanması

Kutadgu Bilig’in yayınlanmasında birkaç merhale vardır. İlk merhale ilk tıpkıbasımın yayınlanmasıdır. İlk ele geçen nüsha olan Herat yazması 1890 yılında Wilhelm Radloff tarafından faksimile olarak yayınlanmıştır. Bu yayım için R. Rahmeti Arat “*Kutadgu Bilig’in diğer nüshaları arasında imlâ, okunuş ve anlayış bakımından en kıymetsiz nüshasının*

ilk önce tanınmış olması ve ilk çalışmalara esas teşkil etmesi, Türk dil bilgisi için bir talihsizlik olmuştur.” değerlendirmesini yapar (Arat 1947: XXIV). Daha sonraki günlerde Türk Dil Kurumu Herat (Viyana) ve Fergana nüshalarını 1942’de; Mısır’daki Kahire nüshasını 1943’te tıpkıbasım hâlinde yayımlamıştır.

Kutadgu Bilig araştırmalarının ikinci merhalesi eserin Reşit Rahmeti Arat tarafından karşılaştırılmalı bir metin hâlinde hazırlanıp 1947’de yayımlanmasıdır: Reşid Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig I Metin, TDK. Yay., Ankara 1947. Eserin LVI sayfalık girişinde Kutadgu bilig ve türklük bilgisi, Kara-Hanlılar ve komşuları ile münâsebetleri, Kâşgar hükümdarı Hasan b. Süleyman, Kara-Hanlılar devrinde yazılan eserler, Yûsuf Has Hacib, Kutadgu bilig, Kutadgu bilig’in asıl nüshaları, Kutadgu bilig’in bugünkü nüshaları, Kutadgu bilig’in faksimileleri ve Kutadgu bilig’in metin neşrine ait izahlar hakkında bilgiler verilmiştir. Metin ise dipnotlarıyla hazırlanmıştır. Türklük bilimi alanında kabul gören ve benimsenen bu yayın, yurtdışındaki çalışmalarda da esas olarak alınmıştır. Bu yayını R. Rahmeti Arat’ın Kutadgu Bilig II Çeviri, TTK. Yay., Ankara 1959 izler, Kutadgu Bilig III İndeks (İndeksi neşre hazırlayanlar: K. Eraslan-Osman Fikri Sertkaya - N. Yüce), TKAE., Yay., İst., 1979. R. Rahmeti Arat’ın vefatından sonra yayımlanmıştır.

Kutadgu Bilig çalışmalarındaki üçüncü merhale Reşit Rahmeti Arat yayınından sonraki merhaledir. Bu dönemde özellikle yeni tıpkıbasımlar ve Reşit Rahmeti Arat’ın eseri temel alınarak yapılan yayınlar dikkati çekmektedir.

a. Tıpkı basımlar

- 1) İslâmi Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Kahire Nüshası Tıpkıbasım, Haz. Emek Üşenmez-Erdem Uçar, Akademik Kitaplar (1. bs.), İstanbul Aralık 2014.
- 2) İslâmi Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Herat (Viyana-Avusturya) Nüshası, Tıpkıbasım, Haz. Emek Üşenmez, (1. bs.) İstanbul 2014.
- 3) İslâmi Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, (Nemengan/Fergana Özbekistan Nüshası), Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Emek Üşenmez, Akademik Kitaplar (1. bs.), İstanbul Kasım 2013.
- 4) Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig C Kahire Nüshası, TDK. Yay., Ankara 2015.
- 5) Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig B Fergana Nüshası, TDK. Yay., Ankara 2015.
- 6) Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig A Viyana Nüshası, TDK. Yay., Ankara 2015.

b. Kutadgu Bilig Metnini Tamamlayıcı Yayınlar

Semih Tezcan, Kutadgu Bilig yayınının indeksi üzerinden R. Rahmeti Arat’ın yayınının eleştirisini yaparak 563 kelime hakkında düzeltme ve açıklamalar yapmıştır. (Tezcan 1981) Doerfer de 72 kelime hakkında kendi görüşlerini ortaya koymuştur. (Doerfer 1983) Yine 1983’te Robert Dankoff, Kutadgu Bilig’i İngilizceye çevirirken R. Rahmeti Arat’ın metin yayınından farklı okuduğu kelimeleri göstermiştir (Dankoff 1983). Dankoff daha önce de Kutadgu Bilig’in metin problemleri üzerinde durmuştu. (Dankoff 1979) Son olarak Mustafa S. Kaçalın Kutadgu Bilig’in transkripsiyonunu düzeltmeler yaparak yayımlamıştır. (Kaçalın 2008) Marcel Erdal da Reşit Rahmeti Arat yayını hakkında ciddi eleştiriler ortaya koymuştur (Erdal 2011). Kutadgu Bilig üzerinde perakende çalışmaları da yapılmıştır. Bütün bunlara göre Reşit Rahmeti Arat yayınına şu yönlerde itirazlar yöneltilmektedir:

1. Reşit Rahmeti Arat, en eski nüshayı esas alarak metni kurma yerine, kendisinin doğru gördüğü dil özelliklerine göre metni kurmuştur. Bu durumda âdeta dördüncü bir Kutadgu Bilig nüshası ortaya çıkmıştır.
2. R. Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig’in metin neşrine âit izahlar’da “*Metnin Türkçe kısmı normalleştirilmiştir. Yabancı kelimelerin asıl imlâları metinde ayrıca belirtilmiştir. Sayısı nisbeten az olan bu yabancı kelimelerin okunuşunda, ayrı bir zaruret bulunmadıkça,*

Türklerin bugünkü söyleyişi tercih edilmiştir. Burada bu yabancı kelimelerin XI. asırdaki telaffuz şekillerine sıkı surette bağlanmak gayretinden ziyâde, metinden mümkün olduğu kadar geniş bir okuyucu zümresinin kolayca istifâde etmesi maksadı göz önünde tutulmuştur.” der (Arat 1947: XLII). Yukarıdaki açıklamalar bu yayında R. Rahmeti Arat’ın bilimsel hakikatleri genel Türkiye toplumunun anlayabilmesi uğruna feda ettiği eleştirisinin yöneltmesine yol açmıştır. (Erdal 2011: 204) Yine M. Erdal, esas alınması gereken *sevündür* (5482), *sevünç* (95) şekilleri varken Aratça “sevindür” ve “sevinç” şekillerinin tercih edilmesini, onun bu dil özelliklerini okuyucularından saklaması olarak değerlendirir (Erdal 2011: 206).

Sonuç

Daha önceki çalışmaları ve söylenenleri topluca değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşabileceğimizi düşünmekteyim:

1. Öncelikle Kutadgu Bilig’in her nüshasının ayrı ayrı yayımlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu yönde çalışmalar da vardır. Bu çalışmalar esnâsında gözden kaçırılmaması gereken husus Reşit Rahmeti Arat’ın emeğinin zâyî edilmemesidir.
2. Bunlar tamamlandıktan sonra Kutadgu Bilig’in grameri ve sözlüğü ayrı ayrı hazırlanmalıdır.
3. Geniş bir okuyucu kitlesinin faydalanabilmesi açısından her nüsha için bir sayfada tıpkıbasımın, diğer sayfada okunuşun ve manzum aktarmanın bulunduğu yayınlar hazırlanmalıdır.
4. Kutadgu Bilig’in şiir yapısı ayrıca incelenmelidir. (stilistiği, kelime başı kafiyesi, şiir yapısındaki tekrarlar, alliterasyonlar, edebi sanatlar vb.)
5. Kutadgu Bilig’in kültür kodları da farklı nüshaların yayımından sonra yeni baştan incelenmelidir.
6. Kutadgu Bilig’deki halk edebiyatı unsurları (folklor motifleri, at kültü, örfi anlayış, atasözleri ve deyimleri, Türklük motifleri vb.) karşılaştırılmalı olarak incelenmelidir.
7. Kutadgu Bilig’le ilgili yabancı dillerde yazılmış yayınlar da çevrilerek Kutadgu Bilig araştırmalarına kazandırılmalıdır.
8. 2019 yılı, Yusuf Has Hâcip’in 1000. yılı olacaktır. Daha önce doğumunun 900. yılında A. Dilâçar’ın “Kutadgu Bilig İncelemesi” yayınlanmıştı. 990. yılında ise “Yusuf Has Hâcip ve Eseri Kutadgu Bilig Toplantısı” yapılmıştı. Bu yüzden 2019 yılı yâni Yusuf Has Hâcip’in 1000. yılı için şimdiden çalışmalara başlanması gerekmektedir.

Kaynakça

- ARAT, R. Rahmeti (1970), “Kutadgu Bilig’de Türklük Bilgisi”, *Türk Kültürü*, 98, 70-90.
- CAFEROĞLU, A (1974), *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi.
- DANKOFF, Robert (1979) “Textual Problem in Kutadgu Bilig, *Journal of Turkish Studies*, 3, 89-99. [Terc. Erdem Uçar, *Dil Araştırmaları* 16 (2015), 269-286]
- DANKOFF, Robert (1983), *Wisdom of Royal Glory(Kutadgu Bilig) a Turko-Islamic Mirror for Princes*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- DİLÂÇAR, A.(1972), *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara: TDK. Yay
- DOERFER, Gerhard (1983) “Türkolojide Eleştiri Sorunları”, *TDAY-Belleten* 1980-1981, 87-99.

JAMAL, Gulnisa; Kafkasyalı M. Savaş (2016), *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*, Ankara: Karınca Yayınları.

KAÇALİN, Mustafa S. (2008), *Yûsuf Has Hâcib: Kutadgu Bilig, Metin*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., (e kitap).

TEZCAN, Semih (1981), "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *TTK Belleten*, XLV/2, 178, 23-78.

TEZCAN, Semih (2011), "*Kutadgu Bilig'de Yeni Düzeltmeler*", Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, 26-27 Ekim 2009, 523-534, Ankara: TDK. Yay.